

Verdenslitteratur på væggen – Telemachos' eventyrlige rejse fra bogsiderne til panelerne på Sønderskov

Af seniorforsker Anders Toftgaard, Det Kgl. Bibliotek

Denne artikel handler om de lærredstapeter, der pryder væggene i et af værelserne på førstesalen på Sønderskov. Tapeterne har otte forskellige motiver fra romanen *Les Aventures de Télémaque* fra 1699 skrevet af François de Salignac de la Mothe-Fénelon (1651-1715). I artiklen indkredser jeg den kulturhistoriske baggrund for disse tapeter.

Les Aventures de Télémaque blev læst over hele Europa og oversat til et stort antal sprog, heriblandt dansk. Det vises, hvordan Fénelons roman blev læst, efterlignet, kritiseret og benyttet – også i 1700-tallets Danmark-Norge. Og det undersøges, hvordan *Télémaque* har afgivet stof til en lang række andre kunstarter: *Télémaque* inspirerede operaer, tragedier og balletter, og der

blev skabt malerier, gobeliner og tapeter med motiver fra *Télémaque*.

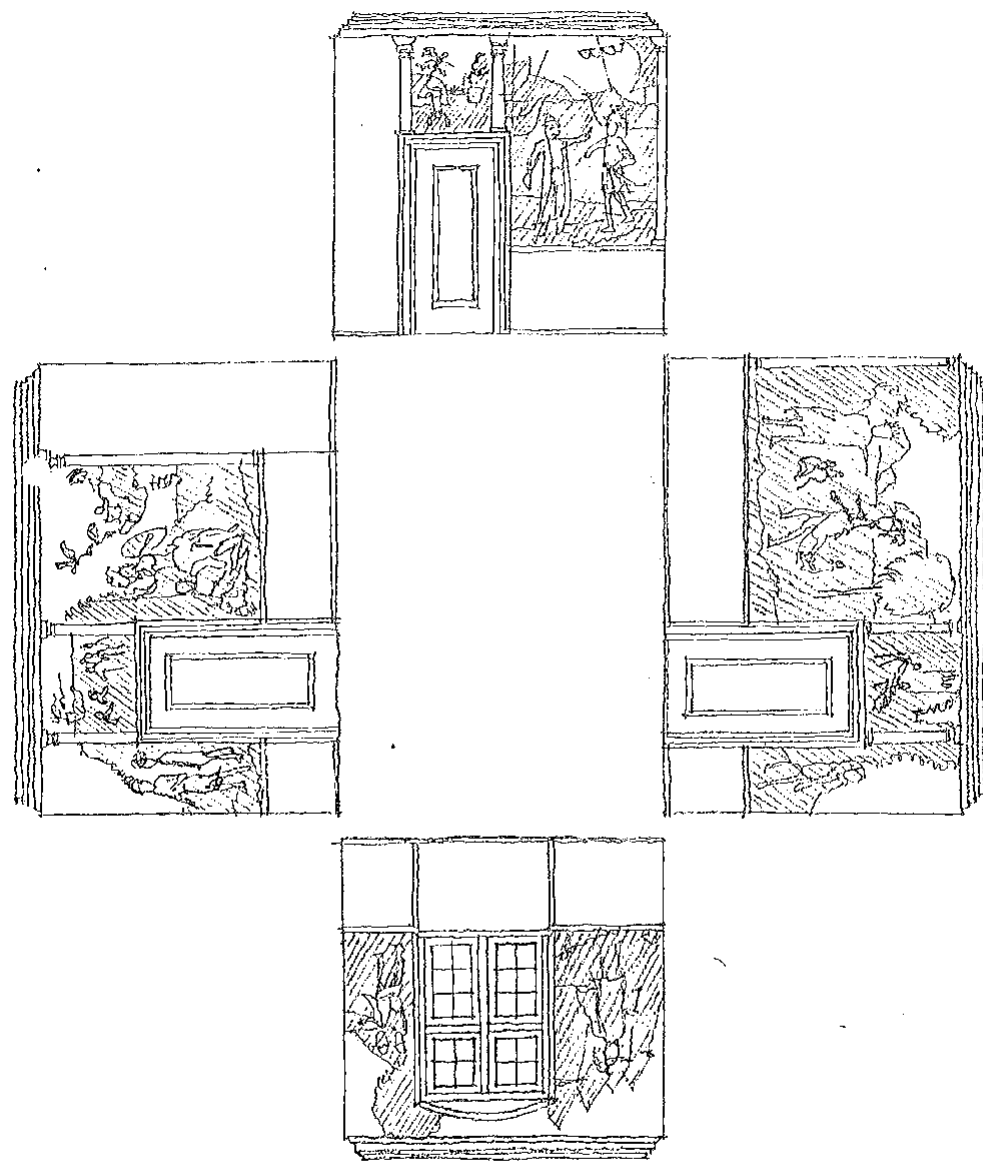
Tapeterne på Sønderskov bliver analyseret i forhold til de illustrerede udgaver af *Télémaque* fra 1700-tallet, der alle imiterer illustrationer fra 1717-udgaven af bogen, men hvoraf nogle udgaver spejlvender illustrationerne eller dele af illustrationerne. Til sidst sandsynliggøres det, med baggrund dels i oplysningerne i *Danske Atlas*, dels i Samuel Nicolaus Claudius' (1719-1771) levnedsløb, at Telemachos-tapeterne må være blevet til i Claudius' periode som ejer af Sønderskov i årene 1750-1769.

Vægudsmykning på Sønderskov

Flere af udsmykningerne af Sønderskovs indre vægge bygger på bogillustrationer. Tidligere museumsinspektør Peter Munch Jensen (1960-2014) har således vist, hvordan malerierne af landsknægtene på første sal bygger på gengivelser af illustrationer fra en senere udgave af Jacob de Gheyns (cirka 1565-1629) værk *Waabenhandling, om Rør, Musketter oc Spedser* fra 1607 (et værk med dansk, tysk, hollandsk, fransk og engelsk tekst).¹ På førstesalen på Sønderskov er to værelser udsmykket med malede tapeter. I det ene rum er der eksotiske rejselandskaber,

Den vestvendte væg i værelset på førstesalen af Sønderskov med lærredstapeter med motiver fra romanen *Les Aventures de Télémaque* skrevet af den franske teolog og forfatter François de Salignac de la Mothe-Fénelon (1651-1715). Foto: Anders Toftgaard.

Rum i overetage med malede tapeter. Tegning af arkitekt Steffen Søndergaard, fra Søndergaards bevaringsrapport for Erik Einar Holms tegnestue, januar 1989. ** Museet Sønderskov.

hvis eventuelle forlæg ikke er identificeret. I det andet rum, som i bevaringsrapporten omtales som rum nummer 15, har panelerne motiver fra Fénelons roman *Les Aventures de Télémaque*. Motiverne er ikke bare inspireret af teksten, men panelerne er faktisk kopieret efter de kobberstukne illustrationer, der prydede en trykt udgave af værket.

Les Aventures de Télémaque

Fénelons *Les Aventures de Télémaque* uddyber en del af Homers *Odysséen* ved at fortælle en historie, der bygger videre på *Odysséens* fjerde sang. I slutningen af *Odysséens* anden sang drager Telemachos sammen med Athene, der er forklædt som Odysseus' ven Mentor, ud for at finde sin far, og i slutningen af fjerde sang sejler bejlerne ud for at lægge sig i baghold. I sang 15 undgår Telemachos bagholdsangrebet og vender hjem til Ithaka. I sang 16 møder han Odysseus hos svinehyrden Eumaios, hvor de begynder at planlægge hævnen.

Les Aventures de Télémaque væver sig ind mellem sang fire og sang 16 og ender efter en lykkelig genforening som en indfletning. På sin rejse besøger Telemachos i selskab med Mentor en række riger og lærer om stater indretning og regenters opførsel, før han til allersidst vender tilbage til Ithaka og genforenes med sin far hos Eumaios. I det sidste kapitel forstår Telemachos også, hvad læseren gentagne gange har fået at vide, at Mentor i virkeligheden er gudinden Minerva (grækernes Athene), der har taget læremesterens skikkelse.

Den overordnede dyd i *Télémaque* er moderation. Et sted læser vi om *Télémaque*, at han erkender, at den egentlige storhed kun findes i mådehold, retfærdighed, ydmyghed og medmenneskelighed.² Et andet sted, at de gode sæder skaber sundhed.³ Som opdragelse i stats-

kundskab befinder *Les Aventures de Télémaques* moralske idealisme sig modsat machiavellismens realisme. Monarken skal være elsket af folket. I Dumetius' danske oversættelse fra 1727-1728 lyder det:

Lyksalig er den Konge som elsker sit Folk, og igien elskis af dem, som troer sine Naboer vel, og fornemmer igien faste Prøfver paa deris Fortrolighed til sig: Som ikke alleene holder sig selv fra at paaføre dem Krig, men endog forhindrer dem at føre den imellem sig selv indbyrdis, og endelig mager det saa at alle fremmede Land kand misunde hans Undersaatter den ønskelige Lyksalighed, som de nyder under hans retsindige Regimente.⁴

Lignende sætninger blev citeret fra *Télémaque* og udgivet som maksimer, blandt andet af den senere Ludvig den 16. (1754-1793).⁵ Der er pacifistiske fordømmelser af krig, og det ideelle samfund fremstilles som et simpelt samfund, hvor menneskene lever i samdrægtighed med naturen og i fred med hinanden. Beskrivelsen af naturtilstanden er påvirket af Virgils bukoliske digte og Horats' naturpoesi. *Télémaque* er en moralsk roman og et "fyrstespejl", hvori den kristne teologi ikke fylder meget.

Romanen blev til som en del af undervisningen af Ludvig den 14.s (1638-1715) barnebarn. Den gejstlige François de Fénelon, der havde haft stor succes med at omvende protestanter og vakt opsigt med sine prædikener, blev i 1689, på anbefaling af Françoise d'Aubigné Maintenon (1635-1719), der i 1683 var blevet hemmeligt gift med Ludvig den 14., udpeget som opdrager for kongens barnebarn Louis de France (1682-1712) og dennes brødre. Efter selv at have oversat enkelte kapitler af

Odysseen fra græsk til fransk til brug i undervisningen skrev Fénelon *Les Aventures de Télémaque* og læste den op for dem. Som belønning for sin indsats som opdrager blev Fénelon i 1695 ærkebiskop af Cambrai i Nordfrankrig, tæt på den nuværende grænse til Belgien, en by, der dengang var en del af kejserdømmet. Fénelon skrev en mængde værker, hvoraf nogle udkom posthumt. Nogle teologiske, nogle moralske, nogle politiske og nogle skønlitterære.

På grund af Fénelons sympati for kvietismen, en åndelig bevægelse, som blev fordømt af den katolske kirke, og det forsvarsskrift, han havde skrevet i den anledning, *Explication des maximes des Saints sur la vie intérieure* (1697), blev Fénelon forvist fra hoffet til sit ærkebispesæde i Cambrai. Man kunne forestille sig langt værre straffe, men under solkongen var det en slem straf for ambitiøse mænd at være langt fra hoffet.

Opdragelse havde Fénelons særlige interesse. Han udgav en fremsynet traktat om opdragelse af piger, *Traité de l'Education des filles*, 1687, som i 1776 udkom i en dansk oversættelse ved Johanna Maria Gamst (virksom 1755-1776).⁶ Desuden udgav han *Dialogue des morts* ("De dødes dialoger") i 1712, og posthumt udkom fabler, som han havde brugt i sin opdragelse, *Fables et opuscules pédagogiques* ("Fabler og små pædagogiske værker") i 1718. Der cirkulerede

Telemachos skyldes af havet op på Calypsos øs kyst. Til venstre ses motivet fra 1717-udgaven af François de Fénelons Les Aventures de Télémaque, bind et, bog et. Til højre ses tilsvarende motiv fra Sønderskovs tapeter. Foto: Nick Schaadt.

Telemachos lærer om tyrenes handel. Til venstre ses motivet fra 1717-udgaven af François de Fénelons *Les Aventures de Télémaque*, bind et, bog tre. Til højre ses tilsvarende motiv fra Sønderskovs tapeter. Foto: Nick Schaadt.

i samtiden et brev til Ludvig den 14. fra Fénelon, hvori han kritiserede solkongen og hans opdragelse i skarpe vendinger.⁷

Den første del af Fénelons roman blev første gang udgivet anonymt i 1699 under titlen *Suite du quatrième livre de "l'Odyssee" d'Homère, ou les Aventures de Télémaque, fils d'Ulysse*. Den blev straks genstand for piratkopiering. På grund af den implicite kritik af Ludvig den 14. blev privilegiet (det vil sige trykkerens tilladelse til at udgive bogen) trukket tilbage, der blev nedlagt forbud mod udgivelsen, og oplaget blev konfiskeret.⁸ Ikke desto mindre udkom anden til femte del af romanen klandrestint (det vil sige uden trykkernavn) samme år. På det halve år mellem juni og december 1699 udkom over 20 udgaver af værket.⁹ I 1699 udkom en udgave af romanen i Haag, hvori bogtrykkeren i sin meddelelse til læserne oplyste, at Fénelon var forfatteren. Nu var forfatterens navn ude, og det vedblev at være knyttet til værket. Fénelon hævdede, at det var en skriver, der havde stjålet manuskriptet fra ham, et velkendt topos.¹⁰ I de første mange år efter udgivelsen solgtes mange eksemplarer af udgaver af værket, men de blev trykt uden for Frankrig eller i Frankrig med fiktive trykkesteder, som for eksempel Pierre Marteau i Köln.

Med forfatterens og solkongens død i samme år, 1715, indtrådte en ny periode for værket, der indtil da havde været ulovligt i Frankrig. I 1717 udkom en udgave, udgivet af forfatterens grandnevø Gabriel-Jacques de Salignac de La Motte, marquis de Fénelon (1688-1746) og trykt hos Delaulne i Paris, som blev grundlaget for udgaver i de kommende to århundreder.¹¹ Bogen (i hvis titel ordet *Aventures* stavedes med et a i stedet for et e: *Avantures*) var delt op i 24 bøger ligesom *Odysseen*, og den indeholdt en introduktion forfattet af Andrew

Michael Ramsay (1686-1743), der analyserede romanen som et episk digt. Desuden indeholdt den en dedikation fra grandnevøen, markisen af Fénelon, til den nye konge, Louis den 15. (1710-1774), der var søn af den prins, som værket oprindeligt var skrevet til. Fra at have været forbudt af en konge gik værket nu til at være anerkendt af en anden konge. Den censor, som gav tilladelse til at trykke bogen, Louis-Silvestre de Sacy (1654-1727), skrev om bogen i sin tilladelse til at trykke bogen, at:

Jeg er kommet til den opfattelse, at den ikke blot fortjente at blive trykt, men også at blive oversat til alle de sprog, som tales eller forstås af folkeslag, der drømmer om at være lykkelige. Dette episke digt, omend på prosa, gør vores nation i stand til ikke at have noget at misunde grækerne og romerne.¹²

Med 1717-udgaven af *Télémaque* begyndte en ny periode for værket som en moderne fransk klassiker. Den fik også betydning for illustrationerne. 1717-udgaven var udstyret med et kobberstykke portræt af forfatteren som frontispice til første bog, et illustrerende kobberstik til hver af de 24 bøger, en frontispice til anden bog, hvor Minerva viser Telemachos vejen til dydens tempel, og et kort over Telemachos' rejser over Middelhavet.¹³ Illustrationerne til de enkelte kapitler blev kopieret og brugt som model af andre bogtrykkere, der lavede eftertryk. 1717-udgavens illustrationer kom således til at danne model for fremtidige illustrationer frem til de luksuriøse udgaver af *Télémaque*, der blev udgivet i slutningen af 1700-tallet og begyndelsen af 1800-tallet.¹⁴ I nogle tilfælde er de kopierede kobberstik blevet spejlvendt i forhold til originalen. Det gælder for eksempel udgaven trykt i

London i 1726 hos Tonson og Watts. Her er kobberstikkene før bog syv og bog 12 spejlvendt i forhold til den parisiske 1717-udgave. I andre tilfælde er det kun dele af illustrationen, der er blevet spejlvendt. I den samme udgave (London 1726) er motivet i forgrunden før bog 13 retvendt i forhold til 1717-udgaven, mens motivet i baggrunden (en dør og et draperet tæppe) er spejlvendt.

Les Aventures de Télémaque blev læst over hele Europa og oversat til et stort antal sprog. Romanen er blevet kaldt "the greatest bestseller of the eighteenth century".¹⁵ Man skal være varsom med at udråbe et værk til at være et århundredes største bestseller, for man må skelne og historisere. Men *Les Aventures de Télémaque* var sammen med de engelske romaner *Robinson Crusoe* (1719) og *Pamela* (1740) en del af den moderne prosaromans tidlige historie.¹⁶ Allerede året efter den første franske udgave udkom oversættelser af romanen til engelsk og tysk, og romanen blev siden oversat til spansk, italiensk, latin, svensk og dansk. I 1912 var der udkommet 550 udgaver og 170 oversættelser.¹⁷

Télémaque i 1700-tallets Danmark-Norge

Dansk var et af de mange sprog, som *Télémaque* blev oversat til i starten af 1700-tallet. *Télémaque* blev i 1727-1728 udgivet i dansk oversættelse ved Søren

Minerva beskytter Telemachos mod Amors pile. Til venstre ses motivet fra 1717-udgaven af François de Fénelons *Les Aventures de Télémaque*, bind et, bog fire. Til højre ses tilsvarende motiv fra Sønderskovs tapeter. Foto: Nick Schaadt.

Mentor styrter sig i havet med Telemachos. Til venstre ses motivet fra 1717-udgaven af François de Fénelons *Les Aventures de Télémaque*, bind et, bog syv. Til højre ses tilsvarende motiv fra Sønderskovs tapeter. Foto af tapet: Nick Schaadt.

Ovenfor ses den spejlvendte illustration fra London-udgaven af *Les Aventures de Télémaque* fra 1726.

Olsen Dumetius (1695-1741), der var sognepræst til Vesterløland i Christianssand Stift i Norge. Den danske oversættelse fik den noget længere titel: *Stats-Roman, hvilken under det eftertænkelige Levnets-Beskrivelse om Telemacho, Ulyssis Søn, Kongelige Printz af Ithaca, forestiller, hvorledes Kongel. og Fyrstl. Prindser paa den artigste Maade til den ret-skafne Stats-Konst og Sæders Lærdom ere at anføre og ledsage*. Den danske titel er, ligesom titelbladet i øvrigt, kalkeret over den tyske oversættelse. At titlen begynder med "Stats-Roman", understreger, hvordan romanen kan belære læseren om statskunst.

Før titelbladet er der et kobberstik af Andreas Reinhardt den ældre (cirka 1676-1742), som viser Telemachos som dreng, der ser på en tom trone sammen med Minerva. Kobberstikket er kopieret direkte efter kobberstikket i den tyske oversættelse fra år 1700.¹⁸

I Danmark-Norge blev romanen efterlignet af teologen Erik Pontoppidan (den yngre, 1698-1764), der skrev den teologiske opdragelsesroman om prins Menoza (1742-1743).

Ludvig Holberg (1684-1754) kritiserede i *Moralske tanker* (1744) *Les Aventures de Télémaque* for at være godt skrevet, men ikke at have noget ekstraordinært ved sig: "[D]et er et nyttigt og ziirligt Verk, men dog derhos saadant, som kand giøres uden Troldom".¹⁹ Hele Holbergs Epistel 88 er dedikeret til en uddybelse af kritikken af *Télémaque*.

I Det Kongelige Bibliotek er der eksemplarer af flere udgaver af *Télémaque*, der er indbundet i smukke samtidige spejlbind med Frederik den 5.s (1723-1766) spejlmonogram på ryggen. Der er imidlertid også et brugseksemplar af en mindre udgave i oktavformat (trykt i Haag i 1701), der har tilhørt bogsamleren P.F. Suhms søn Ulrik

Frederik Suhm (1761-1778), der kun blev 16 år gammel. Som 14-årig har han på et forsatsblad skrevet et citat fra bogen: “Rien n'est si malsain que les plaisirs que l'on ne puisse moderer [“Intet er så usundt som de lyster, som man ikke kan holde måde med”]. U F Suhm 1775”.²⁰ Et citat, der viser, hvordan værket er blevet brugt til at ud-drage sentenser fra.

Tekstens billeder omsat til andre kunstarter

Les Aventures de Télémaque har afgivet stof til en lang række andre kunstarter. *Télémaque* inspirerede operaer, tragedier og balletter. I 1718 opførtes Alessandro Scarlattis (1660-1725) opera *Il Telemaco* første gang i Rom, og senere i århundredet trak Wolfgang Amadeus Mozart (1756-1791) og hans librettist Giambattista Varesco (1735-1805) på *Télémaques* version af fortællingen om kong Idomeneus i *Idomeneo re di Creta* (1781). I 1792 opførtes i København *Telemak paa Calypsos Oe*, en opera-ballet i fire akter af Vincenzo Galeotti (1733-1816), med tekst af Christian Pram (1756-1821) og musik af Maria Theresia grevinde Ahlefeldt (1755-1810).²¹

Malere malede også motiver fra *Les Aventures de Télémaque*. Tidligt i århundredet malede Jean Raoux (1677-1734) *Télémaque raconte ses aventures à Calypso* (1722), og i sidste halvdel af århundredet malede den schweiziske maler Angelica Kauffmann (1741-1807) en række motiver fra *Télémaque*.

Der blev tillige malet maleriserier med motiver fra *Les Aventures de Télémaque*. Charles-Joseph Natoire (1700-1777) udsmykkede i årene efter 1737 galleriet på den kongelige bygningsinspektør Philibert Orrys (1689-1747) herregård i La Chapelle-Godefroy i Aube med en malerirække med motiver fra *Télémaque*.²² Omkring 1760 malede Johann Heinrich Tischbein

(1722-1789) en række malerier med motiver fra *Télémaque* for landgreven af Hessen-Kassel på slottet *Wilhelmshöhe* ved Kassel.²³

Siden blev der også produceret vægtæpper, gobeliner og tapeter med motiver fra *Télémaque*. Der kendes i dag syv eksisterende eksemplarer af en serie af vægtapeter med historien fra *Télémaque* fremstillet hos Urbanus Leyniers (1674-1747) i Bruxelles. I starten af 1800-tallet, omkring 1818, producerede Joseph Dufour (1752-1827) i Paris trykte malede papirtapeter med scener fra *Télémaque*.²⁴ Et rum på Landesmuseen Schleswig-Holstein er udsmykket med disse tapeter,²⁵ og et velbevaret sæt af tapeterne findes på herregården *Borghorst* lidt nord for Kiel. Den type tapeter var kendt i en grad, så romanforfatteren Honoré de Balzac (1799-1850) lod væggene i dagligstuen i pensionatet *Vauquer* være smykket med den type motiver, som bliver malende beskrevet i indledningen til romanen *Père Goriot*:²⁶

Gulvet er dårligt lagt, og der er paneler i bryst-højde; ovenover er beklædt med et ferniseret tapet med kolorerede tegninger, der gengiver hovedscenerne i *Les Aventures de Télémaque*. På væggen mellem vinduerne med smedjernsgitteret kan gæsterne betragte billedet af Kalypsos fest for Ulysses' søn. I samfulde fyrretyve år har dette billede været skive for de unge pensionærers vittigheder: de tror nemlig, de hæver sig over deres stand ved at gøre nar af den middag, som fattigdommen fordømmer dem til at spise.²⁷

I *Père Goriot* befinder vi os imidlertid i en anden og senere periode end den, hvor tapeterne på *Sønderskov* blev til.

Filokles tilbagekaldes af Idomeneus, Til venstre ses motivet fra 1717-udgaven af François de Fénelons *Les Aventures de Télémaque*, bind to, bog 14. Til højre ses tilsvarende motiv fra Sønderskovs tapeter. Foto: Nick Schaadt.

Télémaque-tapeterne på Sønderсков

I et af de to rum med malede tapeter på *Sønderсков* er en række bemalede lærredstapeter opsat på rammer på væggene med otte forskellige motiver fra *Télémaque*. De otte motiver er adskilt af flade marmorerede søjler i træ. Der er fem større malerier og tre mindre, der tjener som dørstykker. De to større malerier mod syd fordeler sig begge over et hjørne.

Motiverne illustrerer hovedpunkter i romanens handling fra start til slut, med fire motiver fra første bind og fire motiver fra andet bind (af 1717-udgaven), men maleriernes placering er ikke kronologisk i forhold til bogens handling. De tre dørstykker viser handlingens begyndelse (bog et) og slutning (bog 24) over for hinanden, og over den mellemliggende dør vises det dramatiske højdepunkt, hvor Kalypsos forelskede nymfe Eucharis sætter ild til Telemachos' skib for at få ham til at blive på øen, men Mentor skubber ham i havet, så de sammen kan svømme til et andet skib (bog syv).

På vestvæggen ser man, til højre for det første dørstykke, Minerva, visdommens gudinde, som beskytter Telemachos med sit skjold, da kærlighedsguden Amor skyder en af sine pile mod ham (bog fire).

Til venstre for det sidste dørstykke ser man på det store panel Telemachos, der taler med sin oldefar Arkeisios i de elysiske marker (bog 19). På endevæggen ud mod salen ser man Telemachos blive indført i byen Tyrus' handelspolitik og imødekommenhed over for fremmede af fønikerer Narbal (bog tre). På sydvæggen ser man på højre side af vinduet kong Idomeneus af Salento på Mentors foranledning kalde sin rådgiver Filokles, som han havde forvist, tilbage (bog 14), og på venstre side af vinduet bliver Telemachos ven med bueskytten Filoktet, en af heltene fra Den Trojanske Krig, der først var blevet

sat af på øen Lemnos, men efter ti år var blevet hentet, fordi krigen ikke kunne vindes uden ham (bog 15).

Starter man fra den illustration, der stammer fra første kapitel, og går højre om, ser man altså kapitlernes illustrationer i denne rækkefølge: et, fire, syv, tre, 19, 24, 15, 14. Men et rums logik afviger fra en bogs logik, og illustrationerne skal ikke nødvendigvis læses i rækkefølge, eftersom de hver især gengiver tableauer fra bogen.

Alle otte motiver har illustrationer i en udgave af *Les Aventures de Télémaque* som forlæg. Der er dog sket visse forskydninger i størrelsesforhold og perspektiv, hvilket man tydeligt kan se på maleriet, der viser Telemachos, der forenes med sin far. I flere tilfælde er antallet af elementer blevet voldsomt reduceret i overførslen fra kobberstik til vægge, og detaljerede baggrunde er blevet erstattet af generiske landskaber. Der hvor Narbal introducerer Telemachos til byen Tyrus, er kobberstikkets bylandskab i baggrunden blevet erstattet af en kyst på den anden side af vandet, ligesom de personer, der arbejder med at laste skibene med varer, er blevet fjernet. I illustrationen af Telemachos, der taler med sin oldefar i de elysiske marker, er den bygning, som ses i baggrunden af kobberstikket, også blevet erstattet af en kyst.

Der er ingen tvivl om, at malerierne er blevet til ved at imitere illustrationerne i den trykte bog, og at malerierne bygger på den illustrationstradition, der blev grundlagt med 1717-udgaven. Spørgsmålet er så, hvilken udgave der har været forlæg. I en årrække har man haft et eksemplar af en udgave trykt i London i 1726 (Tonson og Watts) udstillet i en montre i lokalet, men eftersom flere af illustrationerne i den udgave er spejlvendte i forhold til originaludgaven, og malerierne er retvendte, vil det være mere logisk at formode, at man har brugt 1717-udgaven eller en af de efterligninger, som ikke har spejlvendt illustrationerne.

Telemachos vinder Filoktets venskab. Til venstre ses motivet fra 1717-udgaven af François de Fénelons Les Aventures de Télémaque, bind to, bog 15. Til højre ses tilsvarende motiv fra Sønderсковs tapeter. Foto: Nick Schaadt.

Malerierne er ikke mesterligt udført, men det hører med til billedet, at alle figurerne er blevet overmalet mindst én gang, og sydvæggen er malet over tre-fire gange. Kun de to malerier på sydvæggen af Minerva, der beskytter mod Amors pile, og Telemachos og Mentor, der svømmer i land på øen, er ikke malet over.²⁸ Og uanset den kunstneriske kvalitet er lærredstapeterne enestående i

Danmark i deres overførsel af en samtidig bestseller til herregårdens vægge.

Hvornår er lærredstapeterne malet?

Lad os nu forsøge at indkredse, hvornår tapeterne er blevet malet. I *Danske Atlas* kan man læse, at hofjægmester Hans Bachmann (1674-1745) købte *Sønderсков* i

Telemachos på de elysiske marker. Til venstre ses motivet fra 1717-udgaven af François de Fénelons Les Aventures de Télémaque, bind to, bog 19. Til højre ses tilsvarende motiv fra Sønderskovs tapeter. Foto: Nick Schaadt.

1720, og: "Hans Svigersøn Cancellieraad og Amtsforvalter Claudius, som nu eier og selv bruger Gaarden, har ladet Bygningen og Værelserne sette i skøn Stand".²⁹ Formentlig af den grund skriver forfatteren Mogens Lebech (1902-1977) i *Danske slotte og Herregårde*, at "Fra Claudius' tid stammer nok også de vægbilleder, der findes i andet stokværk med fremstilling af Telemachos' eventyr".³⁰ Samuel Nicolaus Claudius, der fra 1741 var amtsforvalter i Løgumkloster og i 1746 blev kancelliråd, skulle altså have stået for indretningen. Claudius blev i 1750 gift med Christine Margrethe Bachmann (1719-1756), der havde ejet *Sønderskov* siden sin fars død i 1745.³¹ Claudius' præg på *Sønderskov* er forsvundet fra kulturhistoriker Niels Peter Stillings artikel om *Sønderskov*, hvoraf det kun fremgår, at det skulle være Hans Bachmann, der havde sørget for istandsættelsen og indretningen: "Før han flyttede ind på *Sønderskov* i 1724 lod han hovedbygningen ombygge i en slags tillempet barokstil".³² At Claudius er forsvundet fra Stillings fremstilling, synes dog kun at skyldes sammentrækning af stoffet.

Overførster (skovrider) Hans Bachmann ombyggede *Sønderskov*, og Claudius fortsatte arbejdet.³³ Arkitekt Steffen Søndergaard har påvist, hvordan årstallene på fanerne fra de vindfløje, der har været opsat på *Sønderskovs* diagonaltårne, 1742 og 1768, må henvises til de år, hvor henholdsvis Bachmanns og Claudius' ombygninger er blevet færdiggjort.³⁴ Lærredstapeterne med *Télémaque* er blevet til under en af disse istandsættelser. Lærredstapeterne er således blevet til i perioden fra 1720, hvor Bachmann købte *Sønderskov*, til 1769, hvor Claudius solgte *Sønderskov* til Just Friderich Wodschou (1745-1798).

Den førnævnte Erik Pontoppidan (den yngre, 1698-1764) nåede kun at færdiggøre tre bind af *Danske*

Atlas før sin død i 1764, så bind fire til syv blev udgivet af Hans de Hofman (1713-1793) med hjælp fra Jacob Langebek (1710-1775) og fra en lang række meddelere. Bind fem blev udgivet i 1769, altså samme år som Claudius solgte *Sønderskov* og to år før Claudius' død. Hvis ikke oplysningerne var rigtige, kunne Claudius have gjort indsigelser, så man skulle tro, at oplysningerne var troværdige.

I sit efterladte håndskrift *Noget om Herregaardene i Riber Stift* benytter Andreas König (1716-1776), der i sine sidste år var sognepræst i Ålsø og Hoed Sogn i Sønder Djurs Herred, de samme formuleringer om *Sønderskov* som dem, man finder i *Danske Atlas*.³⁵ Enten kan König have været meddeler for Hofman, eller også må han have kopieret oplysningerne fra *Danske Atlas*. König levede 1716-1776, så det er sandsynligt, at han kan have skrevet af efter *Danske Atlas* i de syv år mellem udgivelsen af bind fem og sin død.

Ud fra kilderne virker det således sandsynligt, at tapeterne er blevet til i Claudius' periode som ejer – og det virker også sandsynligt, når man ser på hans levnedsløb. Samuel Nicolaus Claudius, der var født i Emmerlev i 1719, kom fra en præsteslægt i hertugdømmerne.³⁶ Som ung var han på udlandsrejse, og i 1735 blev han immatrikuleret i Kiel. Mens han var gymnasiast på Hamburg Gymnasium, boede han i årene 1735-1737 hos forfatteren Hermann Samuel Reimarus (1694-1768), der var professor ved det akademiske gymnasium i Hamburg. Reimarus var svigersøn til den klassiske filolog Johann Albert Fabricius (1668-1736), hvis samling af håndskrifter han overtog.³⁷ Hos Reimarus modtog Claudius mod betaling kost, logi og privatundervisning.³⁸ I 1737 var han – ligesom sin far tidligere – indskrevet ved universitetet i Leipzig.³⁹ Claudius har dermed fået en klassisk skoling, boet

Telemachos genfinder Odysseus. Til venstre ses motivet fra 1717-udgaven af François de Fénelons Les Aventures de Télémaque, bind to, bog 24. Til højre ses tilsvarende motiv fra Sønderskovs tapeter. Foto: Nick Schaadt.

i et lærd hjem og rejst i Europa for at studere. Samuel Nicolaus Claudius har haft den kulturelle horisont, der har gjort det muligt at få udsmykket salen med portrætter af romerske kejsere og det ene værelse med motiver fra Fénelons *Télémaque*.

Når man på *Sønderskov* har fået malet scenerne fra Telemachos' eventyr, er det, fordi det var en populær roman, der med sit plot byggede videre på en velkendt antik forestillingsverden, og som talte ind i Enevældens politiske problemer med sin moralske idealisme. Romanen var en moderne klassiker på 1700-tallets førende litterære sprog, som på forskellig vis blev brugt som motiv for vægdekorationer på andre herregårde og slotte i Europa. Panelerne med Telemachos' eventyr på *Sønderskov* står således ikke alene blandt Europas herregårde, men de er enestående. Ligesom de bøger, de er udsprunget fra, giver de den besøgende mulighed for at træde ind i en anden verden – og for at være til stede i vores egen tidsalder og en anden tidsalder samtidig.

Noter:

- 1 Jensen 2001, s. 13-16 og Jensen 2007, s. 20-37.
- 2 Fénelon (red. Goré) 2009, s. 414. Oversættelse af forfatteren.
- 3 Fénelon (red. Goré), s. 431. Oversættelse af forfatteren.
- 4 Fénelon 1727, del 2, s. 118.
- 5 Fénelon 1722; Fénelon 1766.
- 6 Fénelon 1776.
- 7 Rubow 1949, s. 141.
- 8 Janssen 2012.
- 9 Le Brun 2009.
- 10 Le Brun.
- 11 Fénelon 1717.
- 12 Sacy 1717. Oversættelse af forfatteren.
- 13 Portrættet er tegnet af François Baillieul (cirka 1697-1754). og stukket af Pierre Duflos (1711-1785). De kobberstik, der indleder hvert kapitel, er tegnet af Jean-Baptiste-Henri Bonnard (1678-1726) og stukket af Pierre Giffart (1643-1723), mens kortet er tegnet af en vis Seigneur Rousset og stukket af Claude Auguste Bery (1651-1732).
- 14 Bisquerra 2003, s. 8.
- 15 Janssen, s. 178.
- 16 Highet 1985, s. 335-40.
- 17 Le Brun.
- 18 Fénelon 1700.
- 19 Holberg 1744.
- 20 I den danske oversættelse (s. 60) lyder det: "Intet er saa usundt, som de forderfvelige Lyster, i hvilke mand lkke kand holde Maade".
- 21 Galeotti 1792.
- 22 Eck 2018, s. 218-19.
- 23 Eck, s. 223 ff.
- 24 Hoskins 1994, s. 101.
- 25 Zubek 1986, s. 35-40.

- 26 Balzac 2018.
- 27 Balzac 1988, s. 8-9.
- 28 Thygesen 1991.
- 29 Pontoppidan og Hofman, 1763, bd. 5, s. 716.
- 30 Roussel 1963-1968.
- 31 "Sønderskovs ejerforhold 1448-2010", i: Frandsen, *Sønderskov*, s. 87.
- 32 Stilling 2002, s. 317.
- 33 I håndskriftsamlingen på Det Kongelige Bibliotek er der også slægtsforskeren Chr. L. Paulsens nyttige optegnelser om slægterne Bachmann og Claudius i NKS 1471 bis folio, æske 6.
- 34 Frandsen 1997, s. 280.
- 35 Knudsen 1986 har vist, hvordan det samme gør sig gældende for beskrivelsen af *Skodborghus* i håndskriftet.
- 36 Smith 1943.
- 37 Petersen 1988.
- 38 Steiger, Mulsow og Walter 2017, s. 357.
- 39 Rosendal 1964.
- ** Tak til konservator Michael Højlund Rasmussen og arkitekt Steffen Søndergaard.

Utrykt kildemateriale:

Det Kgl. Bibliotek. NKS 756 kvart Andreas König: *Noget om Herregaardene i Riber Stift, samlet af Mag. Andr. König*.

Det Kgl. Bibliotek. NKS 1471 bis folio, Chr. L. Paulsen: Samlinger ang. familien Paulsen ved Chr. L. Paulsen (heri optegnelser om slægterne Bachmann og Claudius).

Litteratur:

Balzac, Honoré de: *Far Goriot*. Oversat af Elsebeth Juncker, Kbh. 1988.

Balzac, Honoré de: *Le Père Goriot*, Paris 2018; <https://doi.org/10.15122/isbn.978-2-8124-1443-5>.

Bisquerra, Claude: "Les éditions illustrées des Aventures de Télémaque (1699-XIXe siècle)", i: *Documents pour l'histoire du français langue étrangère ou seconde*, 30, 2003, s. 207-219.

Bjerger, Poul: *Jydske Bønder*, Kbh. 1921.

Brun, Jacques Le: "Les Aventures de Télémaque: destins d'un best-seller", i: *Litteratures classiques*, årg. 70, nr. 3, 2009, s. 133-46.

Caviglia-Brunel, Susanna: *Charles-Joseph Natoire 1700-1777*, Paris 2012.

Eck, Katharina: "Die Paysage de Télémaque – Bildwelten einer scheinbar idyllischen Liebesinsel; oder: wohin reist Telemach?", i (ead.): *Tapezierte Liebes-Reisen: Subjekt, Gender und Familie in Beziehungsräumen des frühindustriell-bürgerlichen Wohnens*, Bielefeld 2018; <http://www.degruyter.com/document/doi/10.14361/9783839436288-006/html>.

Fenelon, François de Salignac de la Mothe: *Staats-Roman: Welcher Unter der denckwürdigen Lebens-Beschreibung Telemachi Königl. Printzens aus Ithaca, und Sohns des Ulyssis vorstellet/ Wie Die Königl. und Fürstlichen Printzen vermittelst eines anmuthigen Weges zur Staats-Kunst und Sitten-Lehre anzuführen – Deutsche Digitale Bibliothek*, Breßlau: Bauch, 1700; <http://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/item/GMYS6DHSJBK7CWDHVXVMZME-KVY5JHGIO>.

Fénelon, François de Salignac de La Mothe-: *Les aventures de Télémaque fils d'Ulysse: Par feu messire François de Salignac de La Motte Fenelon, précepteur de messeigneurs les enfans de France, & depuis archevêque-duc de Cambrai, prince du Saint Empire, &c. Première édition conforme au manuscrit original*, Paris 1717; gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k101855j (bd. 1) og gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k101856x (bd. 2).

Fénelon, François de Salignac de La Mothe-: *The Fundamental Maxims of Civil Government According to the Principles of the Late Arch-Bishop of Cambrai. Done from the French*, Edinburgh 1722.

Fénelon, François de Salignac de La Mothe-: *Maximes morales et politiques tirées de Télémaque imprimées par Louis-Auguste, Dauphin*, Versailles 1766.

Fénelon, François de Salignac de la Mothe: *Om Pigebørns Opdragelse*, oversat af Johanna Maria Gamst, København 1776.

Fénelon, François de Salignac de La Mothe: *Les Aventures de Télémaque*, redigeret af Jeanne-Lydie Goré, Paris 2009.

Frandsen, Agner: "Jeg Samuel Nicolaus Claudius ...", i: *Fra Ribe Amt*, 27-2, 1997, s. 276-90.

Frandsen, Agner *Sønderskov: et kulturhistorisk museum bliver til: 1977-2010*, Herning 2013.

Galeotti, Vincenzo: *Telemak paa Calypso's Øe, Opera-Ballet i fire Acter*, Kbh. 1792.

Highet, Gilbert: *The Classical Tradition: Greek and Roman Influences on Western Literature*, New York 1985.

Holberg, Ludvig: *Moralske Tanker*, København 1744; <http://holbergsskrifter.dk/holberg-public/view?docId=MoralskeTanker%2FMTkr.page;toc.depth=1;brand=&chunk.id=start>.

Hoskins, Lesley: *The Papered Wall: The History, Patterns and Techniques of Wallpaper*, London 1994.

Janssen, Frans A: "The First Edition of Fénelon's Les Aventures de Télémaque", i: *Quaerendo* 42, nr. 3-4 2012, s. 178-85; doi.org/10.1163/15700690-12341255.

Jensen, Peter Munch: "Allegoriske og mytologiske motiver på herregården Sønderskov", i: *Mark og montre*, 43, 2007, s. 20-37.

Jensen, Peter Munch: "Forlægget til Sønderskovs pikenerer endelig fastslået", i: *Museumsavisen*, nr. 34, 2001, s. 13-16.

Kapp, Volker: "Les illustrations des éditions du Télémaque", i: Jacques Le Brun og François-Xavier Cuhe (red.) *Fénelon, mystique et politique (1699-1999)*, Paris 2004, s. 287-303.

Knudsen, Svend Aage: "Skodborghus – en næsten glemt middelalderfæstning", i: *Museumsavisen* 7, nr. 1 1986, s. 8-25.

Pauly, Rebecca M.: "Sur le décor de la pension Vauquer: Télémaque échoué aux murs du salon", i: *L'Année balzacienne*, 10, 1989, s. 317-324.

Petersen, Erik: "Fabriciana. Studier i J.A. Fabricius' håndskriftsamling og dens historie", i: Erland Kolding Nielsen, Jesper Düring Jørgensen og Erik Dal (red.): *Bøger, biblioteker, mennesker: et nordisk festskrift tilegnet Torben Nielsen*, Kbh. 1988, s. 241-69.

Pontoppidan, Erik, og Hans de Hofman: *Den danske Atlas eller Kongeriget Dannemark: med dets naturlige Egenskaber, Elementer, Indbyggere, Væxter, Dyr og andre Affødninger ...: forestillet ved en udførlig Landsbeskrivelse ...*, Kbh. 1763.

Rosendal, Erik: "Lidt supplement med videre til studenter i Wittenberg 1560-1660 og i Leipzig 1660-1809", i: *Personalhistorisk Tidsskrift*, 84-85 (14. række, 6. bind), nr. 4, 1964, s. 200-226.

Roussell, Aage (red.): *Danske slotte og herregårde*, Kbh. 1963-1968.

Rubow, Paul V.: *Solkongen: Ludvig XIV af Frankrig*, Kbh. 1949.

Sacy, Louis-Silvestre de: "Approbation", i: Fénelon 1717.

Smith, J.: "Slægten Claudius", i: *Personalhistorisk Tidsskrift* 64, 11. Række, 4. Bind, 1943, s. 187-207.

Steiger, Johann Anselm, Martin Mulsow, og Axel E. Walter: *Das Akademische Gymnasium zu Hamburg (gegr. 1613) im Kontext frühneuzeitlicher Wissenschafts- und Bildungsgeschichte*, Frühe Neuzeit: Studien und Dokumente zur deutschen Literatur und Kultur im europäischen Kontext, Band 207. Berlin; De Gruyter 2017.

Stilling, Niels Peter: *Politikens bog om Danmarks slotte og herregårde*, Kbh. 2002.

Søndergaard, Steffen M.: *Sønderskov. Historie og restaurering*, Odense 1992.

Thygesen, Karen: "KT. 14 Retouchering af lærredstapeter 1. etage rum 15", i: *Konserveringsrapport, Sønderskov Herregaard*, 1991.

Zubek, Paul: "Weltliteratur auf Zimmerwänden – einiges über Tapeten und Literatur", i: *Bilder zur Weltliteratur: aus den Sammlungen des Schleswig-Holsteinischen Landesmuseums*, redigeret af Jan Drees, Schleswig 1986 s. 35-40.